

İslam'da Medeniyet Tasavvuru ve Kardeşlik

Ejder OKUMUŞ

Prof. Dr. Eskişehir Osmangazi Ün., İlahiyat Fak. Öğretim Üyesi

*Gelin kardeş olalım, işi kolay tutalım
Sevelim sevillelim dünya kimseye kalmaz.*

Yunus Emre

*Garb'ın âfâkını sarmışsa çelik zırhlı duvar,
Benim iman dolu göğsüm gibi serhaddim var,
Ulusun, korkma! Nasıl böyle bir imânı boğar,
"Medeniyet!" dediğin tek dişi kalmış canavar.*

Mehmet Akif Ersoy

*Uhuvvet medeniyetidir medeniyet-i İslam zat u hakikatte
Menfaat değil, tersine fazilettir hedef-i kastı istikamette
Cidal ve fırak yerine tesanüt ve istinattır düsturu hayatta
Güçte değil istinat noktası, aranır bilakis hak ve adalette
Ruben tekamül, insaniyeten terakkidir keyfiyeti gelişmede*

Medeniyet

Kökeninde yerleşme ve din edinme gibi anlamlara sahip bulunan ve şehir demek olan medîne'den türemiş olup kelime anlamı itibarıyla şehirlik, şehirleşmek, yerleşik hayat tarzını benimsemek anlamına gelen *medeniyet*, Batı dillerindeki civilization'un karşılığı olarak kullanılmaktadır. Medeniyetler çatışması tezinin sa-

*Medeniyetten
bahsederken
bir medeniyet
(modern Batı
medeniyeti) değil
medeniyetler
olduğu göz ardı
edilmeyecek
hususlardandır.³
Belirtmek gerekir
ki bugünkü
kullanımı
itibariyle
medeniyet, çeşitli
medeniyetlerin
varlığını değil,
modernliğin
merkezinde yer
alan Batı'nın
üstünlüğünü
ifade etmekte,
Batı'yı kendisinin
dışındaki "medenî
olmayan"
veya "ilkel"
toplumlardan
ayırmaktadır.*

hibi Samuel P. Huntington'un ifadesiyle "hem dil, tarih, din, âdetler, müesseseler gibi ortak objektif unsurlar vasıtasıyla ve hem de insanların sübjektif olarak kendi kendilerini teşhis etmeleri suretiyle târif edilir." Bir medeniyet, insanların kendilerini diğer türlerden ayıran yönünün dışında sahip oldukları en yüksek kültürel gruplaşma ve en geniş kültürel kimlik düzeyidir. İnsanın mensubu bulunduğu medeniyet, onunla kendisini kuvvetle teşhis ettiği en geniş kimlik seviyesidir.¹

"Büyük bir medeniyetten söz ederken, her şeyden çok bilinçli bir şekilde işlenmiş bütün bir beşerî mirası kastederiz; halk âdetleri veya sosyolojik veriler, ikinci planda kalır. Herhangi bir kültürle ilgili bir çalışmada, elbette entellektüel, ekonomik, sanatsal, toplumsal, siyasî tezahürlerin hepsi yerlerini alırlar; yönetici sınıfların, rençber köylülerin, şehirli sanatkarların, göçebe toplulukların hepsinin, o medeniyeti yorumlarken hesaba katılması gerekir. Fakat belli bir medeniyeti incelerken, öncelikle kültürün en ayırıcı tezahürleriyle; yani kültürün kendi zaman ve mekân sınırları içinde gerçekleşen dönüşümleri açısından en ilgi çekici ve beşerî açıdan en manidar olan tezahürleriyle ilgileniriz; bir kültürün diğer, formlarından farklılaşma açısından da en ilginç ve en manidar tezahürleridir bunlar. Bu, en azından tarihin büyük bölümü boyunca, sanatsal, felsefî, ilmî hayat, dinî ve siyasî kurumlar, genelde, nüfusun münaveer kesiminin fikrî etkinliklerinin tamamı anlamına gelmiştir. Büyük medeniyetleri çoklukla kültürün bu tezahürlerine göre birbirinden ayırırız. Ve bu tezahürler, uzun vadede, onların nadiren farkında olan sıradan insanlar için bile belirleyici olabilirler."²

Medeniyetten bahsederken bir medeniyet (modern Batı medeniyeti) değil medeniyetler olduğu göz ardı edilmeyecek hususlardandır.³ Belirtmek gerekir ki bugünkü kullanımı itibariyle medeniyet, çeşitli medeniyetlerin varlığını değil, modernliğin merkezinde yer alan Batı'nın üstünlüğünü ifade etmekte, Batı'yı kendisinin dışındaki "medenî olmayan" veya "ilkel" toplumlardan ayırmaktadır. Görüldüğü üzere "Medeniyet", nesnel, yansız bir kavram değil, normatif, sübjektif bir kavram olup Batı'nın üstünlüğünü açıkça ortaya koyar.⁴ Oysa gerçekte başka medenî medeniyetler de olmuştur ve vardır.

Medeniyet, bazen kıta baz alınarak Asya, Avrupa veya Afrika medeniyetleri; bazen bölge baz alınarak Akdeniz veya Anadolu medeniyetleri; bazen milletler baz alınarak Çin, Hind, Yunan veya Türk medeniyetleri; bazen din baz alınarak İslâm veya Hristiyan medeniyetleri⁵ biçiminde bir tipleştirmeye tâbi tutulabilmektedir.⁶

Esasen medeniyet, Immanuel Wallerstein'in belirttiği gibi sosyal bilimler literatüründe çok yaygın bir terim değildir. "Kavram 1914 öncesi antropoloji metinlerinde revaçtaydı, varsayımsal bir evrimci ardışıklığın son terimi olarak: İnsanlık vahşilikten barbarlığa, barbarlıktan medeniyete geçiyordu." Bu kullanımda, medeniyet, Batı için kullanılan tekil bir isimdi. Medeniyet bir terim olarak sadece nesebi gayr-i sahih oryantalizm alanında gelişti. Oryantalizm, kesin olarak Çin, Hind, Osmanlı, Arap-İslâm dünyası gibi diğer medeniyetlerin incelenmesi şeklinde anlaşılır oldu.⁷

1- Samuel P. Huntington, "Medeniyetler Çatışması mı?", Çev. Mustafa Çalık, Türkiye Günlüğü, Sayı: 23, Yaz 1993, ss. 252-259

2- M. G. S. Hodgson, *İslâm'ın Serüveni*, Çev. Alp Eker ve Diğerleri, c. 1, İz Yay., İstanbul 1995, s. 25

3- Immanuel Wallerstein, "Medeniyet(ler) Niçin Yeniden Gündemde?", *Medeniyetler Çatışması*, Der. Murat Yılmaz, 3. bs., Vadi Yay., Ankara 2000; Ziya Gökalp, *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri I*, Haz. Ruza Kardeş, MEBY., İstanbul 1992, s. 237

4- Bkz. Norbert Elias, *The History of Manners, The Civilizing Process*, c. 1, Panteon Books, New York 1978

5- Z. Gökalp'e göre bir İslâm Medeniyeti veya bir Hristiyan Medeniyeti olmaz ve yoktur. Batı Medeniyeti Hristiyan Medeniyeti, Doğu Medeniyeti de İslâm Medeniyeti değildir. Çünkü hiç bir medeniyet hiç bir dine bağlanamaz; din ile medeniyet birbirinden ayrı şeylerdir. (Bkz. Z. Gökalp, *a.g.e.*, ss. 239-240)

6- Zeki Aslantürk-Tayfun Amman, *Sosyoloji*, İfay Yay., İstanbul 1999, s. 204

7- I. Wallerstein, "a.g.m.", ss. 252-259

Kültürle medeniyet arasındaki ince ayrımı da hatırlamak yerinde olacaktır. Kültür, medeniyete göre daha özel bir anlam içeriğine sahiptir.⁸ Medeniyet, farklı kültürlerle sahip topluluk veya toplumların ortak paydası olmaktadır. Yani medeniyet, pek çok topluluk, toplum, devlet ve kültürü içine alan bir isimlendirmedir.

Medeniyetler

Batı'da 18. yüzyılda türetilmiş olan sivilizasyonun karşılığı olarak medeniyetin, 19. yüzyılda Tanzimat'la birlikte Türkçeye geçtiğine ve Akif'in işaret ettiği⁹ gibi çok masum bir yerde durmadığına da işaret etmek gerekmektedir. Bir dönem modernleşme, modernizm, batılılaşma ve rasyonelleşmenin anlam içerikleri yüklenen medeniyet, Batı kültürünün dünya üzerinde egemenlik kurma etiği, yani iktidar-istencinin dışsallaşması olarak genişletilebilecek bir yapıya sahiptir. İktidar istencinin kültürün kurumsallaşması, medeniyet ve akla bu şekilde yaygınlaştırılması, dünyanın sömürgeleştirilmesi olarak da görülebilir.¹⁰

Anlaşılmaktadır ki Batı, medeniyet konusunda biz ve ötekiler ayrımından hareket etmekte ve kendini merkeze koyup özne yaparken diğerlerini de nesne olarak telakki etmektedir.¹¹

Küreselleşmede Batı medeniyetinin, özellikle de günümüz itibariyle ABD'nin siyasi, kültürel, ekonomik vb. boyutlarının diğer toplumlara yaygınlaştırılması söz konusu olduğuna göre küreselleşme ile yukarıda işaret ettiğimiz mânâda medeniyet arasında bir paralellik bulunduğu da görmezlikten gelinemez.

Bu noktada “peki öyleyse, medeniyet kavramına kötü mü bakalım veya medeniyet kavramını ret mi edelim?” sorusu anlam kazanmaktadır. Hayır kuşkusuz: Medeniyet, her ne kadar kuşkulu bir takım imalara açık ise de içinde taşıdığı zengin anlam muhtevaları nedeniyle reddedilmesi anlamsız gibi görünmektedir. Tekil olarak medeniyet, kabul edilebilecek bir şey olmamakla birlikte çoğul olarak medeniyetler, medeniyet kavramının olumsuz imaj ve çağrışımlarını gideren bir yapısal özellik arz edebilirler.

Tıpkı küreselleşme gibi medeniyetler olgusu da sosyolojik anlamda bir gerçeklik olarak vardırırlar ve bu durumda yapılacak olan küreselleşme ve Batı medeniyetinin olumsuzluklarını iyi tespit edip etkisizleştirme çabasına girilerek her halükarda dünya sahnesinde yer almak, yerellikleri ve evrensel değerleri savunmak ve diyaloglar geliştirmektir.

Çatışma ve Medeniyetlerarası Diyalog

S. Huntington'un medeniyetler çatışması tezi, medeniyetlerarası çatışma mı yoksa diyalog mu tartışmalarının yapılmasına sebep olmuştur. 11 Eylül 2001 tarihinde Amerika'nın İkiz Kulelerine vurulması olayı ile “medeniyetler arasında gerçekten çatışmalar mı çıkacak?” türünden sorular etrafında aynı minvalde çeşitli tartışmalar yapılmış ve yapılmaya devam etmektedir.

Esasen çatışma, ilk insandan bu yana insanoğlunun en çok başvurduğu eylemlerden biri olmuştur. Çatışmasız bir tarih tasavvur etmek maalesef mümkün değildir. Bu bağlamda insanlararası, dinlerarası, kültürlerarası, medeniyetlerarası, gruplararası, milletlerarası, toplumlararası çatışma ve savaşlardan

*Küreselleşmede
Batı
medeniyetinin,
özellikle de
günümüz
itibariyle
ABD'nin siyasi,
kültürel, ekonomik
vb. boyutlarının
diğer toplumlara
yaygınlaştırılması
söz konusu
olduğuna göre
küreselleşme ile
yukarıda işaret
ettiğimiz mânâda
medeniyet
arasında bir
paralellik
bulunduğu da
görmezlikten
gelinemez.*

8- Zeki Aslantürk-Tayfun Amman, *Sosyoloji*, İfay Yay., İstanbul 1999, s. 204

9- Krş. Barlas Tolan, *Toplum Bilimlerine Giriş*, 3. bs., Adım Yay., İstanbul 1991, s. 224

10- G. Stauth -B. S. Turner, *Nietzsche'in Dansı*, Çev. Mehmet Küçük, Ark Yay., Ankara 1995, s. 93

11- Ahmed Davutoğlu, “Medeniyet ve Gelecek Perspektifi”, *Medeniyetlerarası Diyalog* –18-20 Eylül 1998 Diyarbakır-, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yay., İstanbul ty., s. 189

Huntington'a göre medeniyetler arasındaki farklar ciddi ve önemlidir; medeniyet bilinci artmaktadır. Medeniyetler arasındaki mücadele, egemen küresel mücadele tarzı olarak ideolojik ve diğer mücadele biçimlerinin yerine geçecek; mücadele Batı ile Batı dışı medeniyetler arasında olacak.

bahsedilebilmektedir. Ancak bu, insanlar arasında diyalog olmadığı, olmayacağı, diyalogdan bahsedilemeyeceği anlamına gelmez. Öncelikle Huntington'un tezini hatırlayalım:

Huntington'a göre, özetle bundan sonraki dünya savaşı medeniyetlerarası bir savaş olacak; medeniyet kimliği, gelecekte gittikçe artan oranda önem kazanacak ve dünya büyük ölçüde belli başlı yedi veya sekiz medeniyet arasındaki etkileşimle şekillenecektir. Geleceğin en önemli mücadeleleri, Batı, Konfüçyüs, Japon, İslâm, Hint, Slav-ortodoks, Latin Amerika ve muhtemelen Afrika'dan oluşan sekiz medeniyetin birini diğerinden ayıran kültürel fay kırıkları boyunca meydana gelecektir. Bunun sebeplerini Huntington altı maddede toplamaktadır:

1. Medeniyetler arasındaki farklılıklar, sadece hakiki değil, aynı zamanda temeldirler de.
2. Gittikçe küçük bir yer haline gelen dünyada farklı medeniyetlerarası etkileşimler yoğunlaşmakta ve bu da medeniyet bilincini ve medeniyetlerin kendi bünyelerindeki müşterekliklerin yanı sıra medeniyetler arasındaki ayrılıkların fark edilmesini güçlendirmektedir.
3. Ekonomik modernizasyon ve sosyal değişim süreçleriyle sarsılan yerel kimliklerin yerini fundamentalist olmakla nitelenen dinî hareketler doldurmaktadır.
4. Batı bir yandan gücünün zirvesinde olup diğer toplumları etkisi altına alırken bir yandan da Batı dışı medeniyetler arasında yerel kültürlere ve dine dönüş eğilimi artmaktadır.
5. Kültürel özellik ve farklılıklar ekonomik ve siyasal olanlara nispetle daha daha az değişme kabiliyeti gösterir ve bu kültürel özellik ve farklılıklar, daha kolay çatışma alanlarının doğmasında etkin olmaktadır.

6. Din ve kültürün de temelini teşkil eden unsurlardan olduğu ekonomik bölgecilik güçlenmektedir.

Huntington, bütün bu sebep ve zeminlerden ötürü medeniyetler arasında diyalog değil, çatışmanın egemen olacağını, çeşitli tarihsel veri ve örneklerden hareketle savunmaktadır. Ayrıca o, bu çatışmada asıl müsebbiplerin, Batı dışındaki medeniyetler, özellikle de İslâm ve Konfüçyanizm olduğunun altını çizmektedir. Batı'nın diğer toplum, devlet ve medeniyetlerle ilişkileri noktasında bir strateji geliştirmeye çalıştığı açıkça belli olan Huntington'a göre medeniyetlerarası savaş, Batı medeniyeti ile geriye kalan medeniyetler arasında cereyan edecektir.

Sözün kısası Huntington'a göre medeniyetler arasındaki farklar ciddi ve önemlidir; medeniyet bilinci artmaktadır. Medeniyetler arasındaki mücadele, egemen küresel mücadele tarzı olarak ideolojik ve diğer mücadele biçimlerinin yerine geçecek; mücadele Batı ile Batı dışı medeniyetler arasında olacak; bu mücadelede de asıl eksen, Batı ile özellikle İslâmî-Konfüçyen devletler arasındaki mücadele olacaktır. Şu da ifade edilmelidir ki Huntington, çatışmaya merkezî ağırlık vermekle birlikte ona göre uzak olmayan bir gelecekte, evrensel bir medeniyet olmayacak ama bunun yerine her biri başkalarıyla beraber yaşamayı öğrenmek zorunda kalacak farklı medeniyetlerden oluşmuş bir dünya olacaktır.

Fakat Huntington, bu zamana kadar geçecek süre içinde medeniyetlerarası çatışmanın olacağını öngörmekten daha öte bir şey yapmak ister gibi bir üslup kullanmakta, yani çatışmanın olacağını değil, adeta olması gerektiğini

söylemekte, bu da böyle bir bakış açısının objektif olmadığını ortaya koymaktadır.

“Huntington’un yazısı, bazı sebeplerden dolayı ve özellikle de zamanlaması itibarıyla provakatif ve tedirgin ediciydi: Soğuk savaşın hemen bitiminde kaleme alınmıştı. Tam da Demir Perdenin çözülüşü küresel harmoni ve barış vizyonları yarattığı sırada makale dünya toplumuna acı veren derin kırılmalara işaret ederek insanların rahatını kaçıyordu.”¹²

Huntington’un tezine dikkatlice bakıldığında, onun tarih içindeki medeniyet çatışmalarını özenle ve özellikle seçerken medeniyetlerarası diyalog, kaynaşma, müsamaha ve sentez alanlarını yok varsaydığı görülür.¹³

Huntington’un iddiasının aksine bu medeniyetler, Batı medeniyetinin egemenlik alanlarına dahil olmadan önce çok daha müsamahalı ilişkiler içinde bulunuyorlardı. Sözelimi yaklaşık beş asır aynı hayat alanını paylaşan İslâm medeniyeti ile Ortodoks dünyası 19. yüzyıl Batı medeniyeti egemenliğinin yayılması öncesinde çok daha huzurlu ve barış içinde birlikte varlıklarını sürdürmüşlerdir. Hindistan, İngiliz sömürgeciliğine kadar İslâm ve Hindu medeniyetlerinin çok daha uyumlu ve hoşgörülü bir medeniyet ilişkisine tanık olmuştur. Endülüs, İspanyol barbarlarının yıkımına kadar Müslüman, Hristiyan ve Yahudi kültürlerin dinamik bir tarzda alış-verişte bulundukları bir medeniyetler bileşkesini asırlar boyu sürdürmüştür.¹⁴ Ayrıca tarihte ve bugün, medeniyetler bünyesi içinde yer alan devlet, toplum ve kültürlerin birbirleriyle savaştıkları bilinmektedir. “Çin ve Vietnam, Vietnam ve Kamboçya, Kuzey ve Güney Kore, Çin ve Japonya vb. gibi Konfüçyüs inancı etrafında şekillenen devletler arasındaki savaşları dün gibi hatırlıyoruz. Aynı şekilde Ortadoğu’daki Arap devletleri arasında sürekli bir çatışma, Cezayir ve Fas, Cezayir ile Libya, İran ile Afganistan vs. arasında büyük gerilimlere ve İran ile Irak, Irak ile Kuveyt arasında savaşlara şahit oluyoruz. Diğer yandan genel anlamda aynı medeniyete mensup Afrika halkları arasında sık sık savaşlar yaşanıyor.”¹⁵

Esasen savaş ve çatışmaların temeline inildiğinde orada bizzat medeniyetin bulunduğunu söyleyebilmek çok zor görünmektedir. Medeniyetin çatışmanın sebebi veya kaynağı değil, aracı olduğunu, belli insanlar, liderler, güçler veya devletler tarafından çatışmanın aracı haline getirildiğini söylemek, daha doğru bir tespit gibi gözükmektedir.

Denilebilir ki küreselleşen dünyada medeniyetlerarası diyalogun çatışmayı önlemesi doğaldır. Çatışmadan çok diyalog imkanları ve gerekçeleri bulunmaktadır.

Küreselleşme, bütün olumsuzluklarıyla birlikte, medeniyetleri uzaklaştırmaktan çok mecburen de olsa yakınlaştırmaktadır. Bu bağlamda günümüz dünyasında küreselleşme süreci ile, ekonomi ve kültürler arasında gözlemlenen türden hızlı bir entegrasyon süreci ile birlikte, medeniyetler arasındaki sınır hatlarının birbirine karıştığı, eski medeniyetlerin artık dağıldığı ve dolayısıyla bugün tanık olunan şeyin, medeniyetlerarası çatışmanın değil, olsa olsa medeniyet olgusunun kendisinin erimesi olduğu da iddia edilmiştir.¹⁶

12- Fred Dallmayr, “Medeniyetler Çatışmasının Ötesinde”, Medeniyetlerarası Diyalog –18-20 Eylül 1998 Diyarbakır-, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yay., İstanbul ty., s. 69

13- Ahmet Davutoğlu, “Fukuyama’dan Huntington’a Bir Bunalımı Örtme Çabası ve Siyasi Teorinin Pragmatik Kullanımı”, Medeniyetler Çatışması, Der. Murat Yılmaz, 3. bs., Vadi Yay., Ankara 2000, s. 371

14- “Aynı m.”, s. 373

15- Graham E. Fuller, “Medeniyetler Çatışması”, Medeniyetlerarası Diyalog –18-20 Eylül 1998 Diyarbakır-, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yay., İstanbul ty., s. 61

16- Elizabeth Özdalga, “Medeniyetlerin Sonu”, Medeniyetlerarası Diyalog –18-20 Eylül 1998 Diyarbakır-, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yay., İstanbul ty., ss. 159-163

Esasen savaş ve çatışmaların temeline inildiğinde orada bizzat medeniyetin bulunduğunu söyleyebilmek çok zor görünmektedir. Medeniyetin çatışmanın sebebi veya kaynağı değil, aracı olduğunu, belli insanlar, liderler, güçler veya devletler tarafından çatışmanın aracı haline getirildiğini söylemek, daha doğru bir tespit gibi gözükmektedir.

Medeniyetlerin,
medeniyetin
anlam içeriğindeki
medeniliği
esas almaları
ve dinlerin
insanların şiddet
aracı yapılmaması
durumunda
dinlerin ve
medeniyet
birikimlerinin
katkılarıyla,
medeniyetler
arasında şiddetin
ve bu arada
çatışma veya
savaşın yerine
-devletler, gruplar
veya milletler
arasında olsa
bile- diyalogun
kurulması, tarihin
de tanıklık ettiği
gibi mümkündür
ve de gereklidir.

Medeniyet ve Şiddet

Medeniyetlerarası çatışma tezini eleştirirken medeniyet-şiddet ilişkisine değinmek işlevsel olabilir.

Esasen çatışmanın veya savaşın temelinde genellikle sahip olmak, iktidar olmak, güç elde etmek, saldırıları önlemek ve savunmak yatmaktadır. Bu kaynaklardan gelen çatışma bir şiddet biçimi olduğu için şiddet-medeniyet ilişkisine de bakmak gerekmektedir.

Şiddet, genel anlamda her türlü kabalığı, sertliği, yumuşak karşıtlığını, zarar vermeyi, hak çiğnemeyi ifade etmektedir.¹⁷ Şiddette saldırganlığın varlığı söz konusudur. Şiddet fiziksel olabildiği gibi psikolojik ve sembolik veya metaforik de olabilir.¹⁸

Salırganlığın insanda doğal bir dürtü olup olmadığı konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür.¹⁹ Fakat saldırganlığın insanda doğal bir dürtü olduğu görüşü, tartışmalı bir görüştür. İnsanda doğuştan doğal olarak var olanın, saldırganlık dürtüsü değil, tehlikeye karşı savunmaya geçme dürtüsü olduğu görüşü daha tutarlı gözükmektedir. Durum bu ise, insanlar, toplumlar, devletler, kültürler ve medeniyetler arasındaki çatışmaları neyle izah etmek gerek? Her halükârda şiddet eylemciliğinin insanın doğuştan gelen bir özelliği olmadığı²⁰ söylenebilir. Şiddetin, şiddet eylemlerinin, çeşitli psikolojik, sosyolojik, siyasal, kültürel vb. sebep ve boyutlarından bahsedilebilir. Sonuçta çatışma, insanların yaptıkları pek çok davranışlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ve saldırganlığı besleyen de çatışmalardır.²¹

Şiddetin medeniyetlere ilişkin boyutlarına gelince, konumuz bağlamında şu kadarına işaret edelim ki çağdaş Batı medeniyetinin şiddet konusunda güven verici olmaktan uzak olduğu ve Batı modernizminin şiddeti de kendi içinde taşıdığı söylenebilir. Dünyanın çeşitli coğrafyalarında meydana gelen savaşlarda Batı'nın başat rolü ve çifte standart görünümü düşünüldüğünde bu durum anlaşılabilir. Ayrıca günümüzde her devlet, hatta her medeniyetin, bu arada Batı medeniyetinin kendi içinde bir bakıma medenileşmiş, ince, narin, şiddet dışı davranışlar varken veya bu davranışlara oranla şiddet düşük yoğunluklu iken, medeniyetlerarası veya uluslararası arenada şiddetin daha etkili olduğu görülmektedir.²²

Aslında Huntington da kavga ve şiddetin aynı medeniyet dairesindeki devlet ve gruplar arasında da meydana geleceğini, ancak bunun medeniyetlerarası olandan daha az ve ciddi olacağını ileri sürmektedir.

Fakat belirtmek gerekir ki medeniyetlerin, medeniyetin anlam içeriğindeki medeniliği esas almaları ve dinlerin insanların şiddet aracı yapılmaması durumunda dinlerin ve medeniyet birikimlerinin katkılarıyla, medeniyetler arasında şiddetin ve bu arada çatışma veya savaşın yerine -devletler, gruplar veya milletler arasında olsa bile- diyalogun kurulması, tarihin de tanıklık ettiği gibi mümkündür ve de gereklidir.

Bu bağlamda medeniyetlerarası diyalogda dinin yeri üzerinde durmak yararlı olabilir.

17- Bkz. Yavuz Erten-Cahit Ardalı, "Salırganlık, Şiddet ve Terörün Psikososyal Yapıları", Cogito, Kış-Bahar, 1996, s. 143

18- A.e., ss. 33-46

19- Y. Erten-C. Ardalı, a.g.e., s. 143-163; Konrad Lorenz, "Salırganlığın Spontanlığı", Çev. Müjgan Şahinoğlu, Cogito, Kış-Bahar 1996, ss. 165-168; İbrahim Balcıoğlu, Şiddet ve Toplum, Bilge Yay., İstanbul 2001, ss. 36-47

20- A.e., s. 37

21- Norbert Elias, "Şiddet ve Medeniyet: Fiziki Şiddet Üzerindeki Devlet Tekeli ve Bunun İhlali", Çev. A.

Çiğdem-L. Köker, Sivil Toplum ve Devlet, Der. John Keane, Ayrıntı Yay., İstanbul 1993, s. 197

22- "Aynı m.", s. 201

Küreselleşme, Medeniyetlerarası Diyalog ve Din

Küreselleşme çerçevesinde medeniyetlerarası diyalog fenomenine yaklaşıırken –dine dayalı medeniyetlerin var olup olamayacağı²³ tartışmasına girmeden), dinin merkezi ağırlık noktasını oluşturduğunu²⁴ görmezlikten gelmek mümkün değildir. Yirminci yüzyılın ilk yarısında sekülerleşme teorisyenleri tarafından dillendirildiği gibi dünyanın büyüünün bozulmadığı, dünya toplumlarının gittikçe dünyevileşmediği ve gittikçe de dinin toplum sahnesinde geri plana düşmeyeceği, aynı yüzyılın ikinci yarısından itibaren anlaşılmaya başlanmış ve bugün itibarıyla de iyice anlaşılmış bulunmaktadır. Özetle denilebilir ki modernleşme ile birlikte sekülerleşmenin toplum katlarında egemen olacağı tezi yanlışlanmıştır. Sekülerleşme etkili olsa bile büsbütün sekülerleşmiş bir dünyada yaşadığımız doğru değildir.²⁵ Huntington'un da zikrettiği gibi dünyanın sekülarizasyondan uzaklaşması, yirminci yüzyılın sonlarındaki hayatın egemen gerçeklerinden biridir.²⁶ Dinin dönüşü, Tanrı'nın intikamı, Tanrı'nın rövanşı, kutsalın dönüşü gibi ifadelerle tespit edilen dinî canlanmanın, etkili bir şekilde gerçekleşmekte olduğu söylenebilir.

Bu tespiti yaptıktan sonra sosyal bilimcilerin, özellikle de sosyologların da ifade ettikleri gibi dinin, en önemli işlevlerinden birinin çatışma değil, diyalog, toplumsal bütünleştirme, kaynaştırma, uzlaştırma olduğunu²⁷ hesaba katarak küreselleşmenin olumsuz ve yıkıcı etkilerini etkisizleştirmede ve medeniyetlerarası diyalogun geliştirilmesinde başat bir rol oynayabileceği söylenebilir. Esasen dinlerin evrensellik özellik ve iddiaları da bunu doğrulayacak niteliktedir. Huntington'un da ifade ettiği gibi, din, “medeniyetleri birleştiren, milli sınırları aşan bir kimlik ve ümit temeli sağlıyor.”²⁸

Dinler, evrensellik özellikleriyle küreselleşmenin olumsuzluklarını ortadan kaldıracılar, modern seküler değerlerin parçalayıcı, çatışmacı, kavgacı nitelikleri yerine barışçı, gerçekliği meşrulaştırıcı, bütünleştirici, ortak-genel geçer ilkeler getirici ve diyalog oluşturu nitelikleriyle medeniyetlerarası diyalogta etkin bir işlevsellğe sahip olabilir.

Dinin güçlü sosyal etkinliğine bakıldığında, dinin yok sayıldığı veya belli özel alanlara sıkıştırılmak istendiği ya da dikkate alınmadığı bir küresel dünyada diyalogun gerçekleşmesi, olumlu sonuçlar getirmesi olası görünmemektedir.

Kaldı ki sosyolojik olarak konuşmak gerekirse, medeniyetlerin en önemli temel unsurlarından birinin din olduğu söylenebilir. Bünyesinde dinin olmadığı bir medeniyetin varlığından bahsetmek çok zordur. Kültür ve medeniyetlerin farklılaşmalarında, din farklılıklarının rolü ve etkisi görmezlikten gelinemeyecek kadar açıktır.²⁹ Farklı dinlere sahip olan toplumların aynı medeniyet çatısı

Dinin güçlü sosyal etkinliğine bakıldığında, dinin yok sayıldığı veya belli özel alanlara sıkıştırılmak istendiği ya da dikkate alınmadığı bir küresel dünyada diyalogun gerçekleşmesi, olumlu sonuçlar getirmesi olası görünmemektedir.

23- Bkz. Binnaz Toprak, “Medeniyetler, Din ve Çatışma”, Medeniyetlerarası Diyalog –18-20 Eylül 1998 Diyarbakır-, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yay., İstanbul ty., ss. 132-137

24- M. G. S. Hodgson, a.g.e., ss. 26, 27

25-Bkz. Peter L. Berger, “Secularism in Retreat”, National Interest, Kış, 1996/1997, ss. 3-12; P. L. Berger, “From the Crisis of Religion to the Crisis of Secularity”, Religion and America: Spirituality in a Secular Age, Ed. M. Douglas-S. M. Tipton, Beacon, Boston 1983, ss. 14-24; Jeffrey K. Hadden, “Toward Desacralizing Secularization Secularization Theory”, Social Forces, cilt: 65, Yıl: 1987/3, ss. 587-611; Robert N. Bellah, Beyond Belief, Essays on Religion in a Post-Traditional World, Harper-Row, New York 1970, ss. 237-257; Rodney Stark, “Secularization, R.I.P.”, The Secularization Debate, Ed. W. H. Swatos-D. V. A. Olson, Rowmon-Littlefield, New York 2000, ss. 41-66; William H. Swatos-Kevin J. Christiano, “Secularization Theory: The Course of a Concept”, The Secularization Debate, Ed. W. H. Swatos-D. V. A. Olson, Rowmon-Littlefield, New York 2000, ss. 1-20; David Martin, “The Secularization issue: prospect and retrospect”, The British Journal of Sociology, Cilt: 42/3, Eylül 1991, ss. 465-474; Roberto Cipriani, Sociology of Religion, İngilizce’ye Çev. Laura Ferrarotti, Aldine De Gruyter, New York 2000, ss. 167-179

26- Huntington, “a.g.m.”, tümü

27- Bkz. Emile Durkheim, Din Hayatının İbtidai Şekilleri, Çev. Hüseyin Câhid, c. 1-2, Tanin Matbaası, İstanbul 1923; Peter L. Berger, Dinin Sosyal Gerçekliği, Çev. Ali Coşkun, İnsan Yay., İstanbul 1993; P. L. Berger, “Dini Kurumlar”, Toplumbilimi Yazıları, Çev. Adil Çiftçi, Anadolu Yay., İzmir 1999, ss. 71-136

28- “Aynı m.”, tümü

29- A. Küçük, “Dinlerarası Diyaloga Niçin İhtiyaç Vardır?”, Dini Araştırmalar, c. 1, Sayı: 1, 1998, s. 35

*Dünya dinlerinin
evrenselliği,
küreselleşme
çerçevesinde en
çok gündeme
alınan ve
tartışılan
hususlardandır.
Bilindiği gibi
evrensel dinler,
zaten bütün
insanlığı,
bütün bir
dünyayı, dünya
toplumlarının
tamamını
muhatap alan,
tüm dünyaya
hitap eden,
bütün insanlığa
mutluluk çağrısı
yapan dinlerdir.*

altında bulunmaları, aynı medeniyeti paylaşmaları,³⁰ sosyal gerçeklik açısından çok tartışmalı olmakla birlikte farklı medeniyete mensup insanların veya farklı medeniyetlerin, dinlerinin aktif rolleriyle diyalog geliştirebilmeleri, birbirleriyle, anlama düzleminde iletişim kurabilmeleri mümkündür.

Bu noktada dinin globalleşme çerçevesindeki durumu veya konumu üzerinde de durulmalıdır. Globalleşme etrafındaki tartışmalarda dinin konumu, genellikle ihmal edilse de son zamanlarda ele alınmaya, gözlemlenmeye başlanmıştır. Evrensel dinler açısından globalleşmenin önemli anlamlar taşıdığı bilinmektedir.

Fonksiyonel din kavramı açısından konuya yaklaşıldığında dinin, özellikle sosyal kontrol, anlam problemi, meşrûlaştırma ve sosyal bütünleşme gibi belli bir takım hususlar bağlamında, küreselleşmede, dünya toplumlarının globalizasyonunda olmazsa olmaz bir boyut olduğu görülmektedir. Bu perspektiften, Roma Katolik Kilisesi ve İslamî organizasyonlardan Batı Budist gruplar ve Pentecostal hareketlere kadar çeşitli dinsel grupların globalizasyon süreciyle ilişkileri dikkatlerden kaçmamaktadır.

Evrensel dinlerin, evrensellik özelliklerinden yardım alarak, dünya çapında çeşitli isimler altında örgütlendikleri, teknolojinin imkanlarından sonuna kadar faydalanarak bütün bir dünyada faaliyetler yürüttükleri gözden kaçmamaktadır. Bu bağlamda The World Parliament of Religions, the Vishwa Hindu Parishad (Dünya Hindu Organizasyonu), the Church of Scientology gibi organizasyonlar zikredilebilir.³¹ Ayrıca çeşitli dinî dernek veya vakıfların ulusal ve yerel sınırları aşarak dünya çapında kültürel, ekonomik vb. faaliyetler yürüttükleri de bilinmektedir.

Dünya dinlerinin evrenselliği, küreselleşme çerçevesinde en çok gündeme alınan ve tartışılan hususlardandır. Bilindiği gibi evrensel dinler, zaten bütün insanlığı, bütün bir dünyayı, dünya toplumlarının tamamını muhatap alan, tüm dünyaya hitap eden, bütün insanlığa mutluluk çağrısı yapan dinlerdir. Dolayısıyla küreselleşme, kelimenin evrensellik anlamında yeni bir şey değildir. Ancak tabii ki küreselleşme, evrensellik anlamının ötesinde başka anlamlar ve imalar da taşımaktadır. Başka bir ifadeyle dinlerin evrenselliğiyle modern küreselliğin evrensellik anlayışı aynı değildir; dünya dinlerinin evrensel anlamında globallik iddiaları ile globalizmin globallik iddiası aynı anlam içeriklerine ve aynı fiili duruma sahip değildir.³² Tarihsel olarak ikisinin benzeştiği, hatta örtüştüğü durumlar olsa bile, globalizmin insanlar için büyük olumsuz imalar taşıdığı bilinmektedir.

Her hâlükârda küreselleşme, dünya dinlerinin evrensellik özelliklerinin daha bir güçlenmesinde etken olabilmektedir. Küreselleşmenin sosyal, siyasal, kültürel, ekonomik vb. hemen hemen bütün boyutlarında dinler, var olabilmekte, varlık gösterebilmektedirler. Küreselleşmenin, sosyal hayatın çeşitli yönlerini içine alması ölçüsünde -uzmanlaşma ve kurumsallaşmayı ortadan kaldırmaksızın- dinlerin de hayatın çeşitli yönleri üzerinde etkili olacağı veya olabildiği söylenebilir.

Ayrıca küreselleşmeye paralel veya tepkisel olarak yerelleşmenin kendini daha güçlü bir biçimde gösterdiği durum veya yerlerde dinî canlanmanın

30- Bkz. Z. Gökalp, *a.g.e.*, ss. 236-237, 248-251 vd.

31- P. Beyer, "Globalization", <http://aix1.uottawa.ca/pbeyer/globalization.htm>, 2002

32- Bkz. Bryan S. Turner, *Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm*, Çev. İbrahim Kapaklıkaya, Anka Yay., İstanbul 2002, ss. 26, 129-130

varlığından da söz edilebilir. Dinin, insanların sosyal kimliklerinin oluşumunda, hatta yerel ve millî kimliklerin oluşumunda etkili bir işleve sahip olduğu hesaba katıldığında küreselleşmeye tepkisel durumlarda dahi dinin sahneye çıkabildiğinden bahsedilebilir.

Bu noktada bütün bu söylenenler de göz önünde tutularak denilebilir ki globalleşmenin olumsuzluklarının nötürlenmesinde ve medeniyetler arasında diyalogun tesis edilmesinde dinler, önemli bir donanım ve potansiyele sahip oldukları gibi bugün itibariyle teknoloji, özellikle de iletişim teknolojilerinden de yararlanarak işlevsel olabilirler.

Din-küreselleşme ilişkileri çerçevesinde işaret edilebilecek hususlardan biri de, dinsel çoğulculuktur. Gerek dinlerdeki hoşgörü, diyalog gibi özelliklerle, gerekse küreselleşme sürecinin, çok dinliliğin vb. etkisiyle bir dinsel pluralizm söyleminin oluştuğundan söz edilebilir. Bilindiği gibi dinî çoğulculuk, çeşitli süreç veya faktörlerin etkisiyle ortaya çıkmış bir fenomen olarak, toplum içinde var olan çeşitli dinî inanç ve görüşlerin serbestçe ifade edilebilmesi özgürlüğü, dinî farklılıkların hoşgörüyle karşılanması, farklı dinî grupların özgürce varlık gösterebilmelerine rıza ile bakılması anlamında kullanılmaktadır. Globalleşme süreci içinde bir global din, tek bir dinsel vizyon, tek bir dinsel dünya görüşü imkansızdır. Fakat dinlerin, bir çoğulcu bakış ürettiklerinden ve dinsel grup veya hareketlerin çoğulculuk söylemiyle diyalog, barış ve hoşgörüden bahsettiklerinden söz etmek mümkündür. Bugün dinî ifadenin modern ve global formunun, büyük bireyselleşmişlik ve özelleşmişlikler içerdiği, bir görünmez din³³ anlamı ihtiva ettiği düşünülerek dinin çoğulculuğa elverişli olduğu da söylenebilmektedir.³⁴

Her ne kadar toplumların dinlerinin tarihine bakıldığında, pek çok hoşgörüszlük örneğiyle karşılaşmak ve bu çerçevede, farklı dinlerin birbirleriyle, hatta bir dinin mensuplarının kendi aralarında pek çok çatışma, hatta savaş örnekleriyle yüz yüze gelmek mümkünse de yine dinlerin hoşgörü kaynakları oldukları ve pek çok hoşgörü örnekleri sergiledikleri de bilinmektedir.

Bugün görülebilmektedir ki globalizasyon, içinde dinin daha çoğulcu ve aynı zamanda daha birlik olduğu şartları oluşturmaktadır. Dinde lokal ve global, evrensel ve özgül, dinî formların aralarında salındığı zıt kutuplar değildir. Lokal din, global kontekste referansla var olmakta, global din veya global dinsel ifade biçimleri de lokal görünimleri içermekte veya onların ifadesi olmaktadır.³⁵

Şu halde dinler bu özellikleriyle ele alındığında, globalleşme içinde önemli fonksiyonlara sahip oldukları ve en önemlisi de medeniyetlerarası diyalogda başat roller icra edebilecekleri görülebilmektedir.

İslam Medeniyetinde Kardeşlik

İslam, Müslümanlar arasındaki ilişkide hem sosyolojik olarak hem de hukukî olarak kardeşliği esas alır. Normal şartlarda da aynı toplumda birlikte yaşadıkları Müslüman olmayan topluluklarla da belli hukukî esaslara dayalı insanî-sorunsuz, haklara dayalı ilişki biçimini esas alır. İslam'ın medeniyet tasavvuruna yakından bakıldığında, bu iki noktanın çok hayati olduğu görülecektir.

Bu noktada bütün bu söylenenler de göz önünde tutularak denilebilir ki globalleşmenin olumsuzluklarının nötürlenmesinde ve medeniyetler arasında diyalogun tesis edilmesinde dinler, önemli bir donanım ve potansiyele sahip oldukları gibi bugün itibariyle teknoloji, özellikle de iletişim teknolojilerinden de yararlanarak işlevsel olabilirler.

33- Thomas Luckmann, The Invisible Religion, 2. bs., The Macmillan Company, New York 1972

34- P. Beyer, "Globalization", <http://aix1.uottawa.ca/pbeyer/globalization.htm>, 2002; Frank J. Lechner, "Globalization", Encyclopedia of Religion and Society, Ed. William H. Swatos, AltaMira Press, London-Yeni Delhi 1998, s. 209

35- "Aynı m."

*Ey iman edenler!
Bir topluluk diğer
bir topluluğu
alaya almasın.
Belki de onlar,
kendilerinden
daha iyidirler.
Kadınlar da
kadınları
alaya almasın.
Belki onlar
kendilerinden
daha iyidir.
Kendi kendinizi
ayıplamayın,
birbirinizi
kötü lakaplarla
çağırmayın.
İmandan sonra
fâsıklık ne kötü bir
isimdir! Kim de
tevbe etmezse işte
böylesi kimseler
zalimlerdir.*

İslam medeniyetinin tasavvur ve inşasında birincil kaynak olan Kur'an, İslam kardeşliğine çok büyük bir önem atfeder. İslam toplumunun inşası, devami ve huzuru için temel şart olarak kardeşlik yaklaşımını getirir. Müslümanlarda İslam toplumunun temelini kardeşlik olduğu bilincini oluşturmaya çalışır. Bu nedenle de "Mü'minler ancak/sırf kardeşlerler." (Hucurat, 49/10) ayetiyle Müslümanların birbirlerine nasıl bakmaları gerektiğini ortaya kor.

İslam kardeşliğinin, Müslüman toplum için ne anlama geldiğini anlamak için bu ayetin siyak ve sibakına bakmak gerekir. Ayetin öncesi ve sonrası, bize, İslam kardeşliğinin anlamını ve dolayısıyla Müslümanların toplumda birbirlerine karşı nasıl davranırlarsa kardeşliğe riayet etmiş olacaklarını vermektedir.

Eğer Mü'minlerden iki grup birbirleriyle çekişirlerse aralarını düzeltin. Şayet biri ötekine saldırırsa, Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar saldıran tarafla mücadele edin. Eğer dönerse, artık aralarını adaletle düzeltin ve (her işte) adaletli davranın. Kuşkusuz Allah adil davrananları sever.

Mü'minler, ancak/sırf kardeşlerler. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin ve Allah'tan korkun ki esirgenesiniz.

Ey iman edenler! Bir topluluk diğer bir topluluğu alaya almasın. Belki de onlar, kendilerinden daha iyidirler. Kadınlar da kadınları alaya almasın. Belki onlar kendilerinden daha iyidir. Kendi kendinizi ayıplamayın, birbirinizi kötü lakaplarla çağırmayın. İmandan sonra fâsıklık ne kötü bir isimdir! Kim de tevbe etmezse işte böylesi kimseler zalimlerdir.

Ey iman edenler! Zandan çokça kaçının. Çünkü zannın bir kısmı günahıdır. Birbirinizin kusurunu araştırmayın. Biriniz diğerinizin arkasından çekıştirmesin. Biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz. O halde Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah, tevbeyi çok kabul edendir, çok esirgeyicidir.

Ey insanlar! Doğrusu biz sizi bir erkekle bir kadından yarattık. Birbirinizle tanışmanız için de sizi milletlere ve kabilelere ayırdık. Muhakkak ki Allah yanında en değerli olanınız, O'na karşı sorumluluğunu en iyi yerine getireninizdir (Hucurat, 49/9-13).

Görüldüğü gibi, İslam, Müslümanlara kardeşlik yaklaşımıyla bir takım sorumluluklar yüklemekte, kardeşlikle aralarında bir hukuk tesis etmektedir.

İslam, bu ayetlerde özellikleri belirtilen toplumun inşa edilmesini istemektedir. Bu özelliklere sahip İslam toplumunu bize tasvir etmektedir.

İslam, toplumda birlik, dayanışma, sevgi ve saygının esas olmasını istemektedir.

İslam, ayetlerden açıkça anlaşılacağı gibi kardeşliğe dayalı bir Müslüman toplum tesisi etmek istemektedir. İslam kardeşliği, yüce bir edep ve ahlâk nizamı kurmak istemektedir. Bu toplumsal düzende her bireyin şeref ve hay-siyeti vardır.

İslam kardeşliği, zulmü, ihaneti, vefasızlığı kaldırmaz.

İslam, kardeşlik bilinciyle hareket eden, tüm tefrika ve tefrikacılığı içinden söküp atan bir toplum inşa etmek istemektedir.

İslam kardeşliği, Müslüman'ın Müslüman'a zulmetmesini, hor bakmasını kabul etmez. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

Müslüman Müslüman'ın kardeşidir; ona zulmetmez ve hor bakmaz.

Yukarıdaki ayetlere baktığımızda bazı davranış kurallarının altının çizildiğini görebiliriz:

1. Müslümanlar sırf kardeşlerdir. Öyleyse kardeşliğin sürdürülebilir olmasının veya tesis edildiğinden bahsedilebilmesinin bazı şartları vardır ve bu şartlara uymak gerekir. Bu şartlar:
2. Müslümanların arasının düzeltilmesi,
3. Müslümanlar arasındaki problemlerde adaletli davranmak,
4. Müslümanların birbirleriyle alay etmemeleri
5. Kadınların birbirlerini alaya almamaları
6. Müslümanların birbirlerini ayıplamamaları
7. Birbirlerine kötü lakaplar takmamaları
8. Zandan kaçınmaları
9. Kusurların peşine düşülmesi
10. Arkadan çekiştirmemek
11. İnsanların cinsiyet yönünden ve de millet ve kabile yönünden farklı yaratılmalarını tanışma aracı olarak görmek

Bu kurallara dikkatlice bakıldığında onların bir toplumun kardeşçe varlık sürdürmesinin temelleri olduğu anlaşılır. Bunların tersi yapılan toplumda birlik, dirlik ve düzen olması imkan dışıdır.

İslam, çeşitli vesilelerle kardeşlik üzerinde durur, Müslümanlar için kardeşliğin önemini vurgular. İslam kardeşliğe, Müslümanların birliği temelinde anlam yükler. Kardeşlik tesis edilmelidir ki ayrılığa düşülmesin der. Örneğin bir ayette ayrılığa düşmek gerektiğini şöyle belirtir:

Kendilerine açık deliller geldikten sonra parçalanıp (teferrakü) ayrılığa düşenler gibi olmayın. İşte bunlar için pek büyük bir azap vardır. (Al-i İmran, 3/105)

Yine bir ayette denilmektedir ki:

Allah ve Rasulüne itaat edin. Birbirinizle çekişmeyin; sonra korkuya kapılırsınız da gücünüz gider. (Enfal, 8/46)

Kur'an'da, adını Müslümanların sağlam birlikteliğini vurgulayan ayetten alan bir surenin (Saff suresi) olduğunu da burada zikretmek faydalı olabilir. Söz konusu ayette şöyle denilmektedir:

Şüphesiz Allah, kendi yolunda taşları birbirine kenetlenmiş bir bina gibi saf bağlayarak mücadele edenleri sever. (Saf, 61/5)

İslam, Müslümanların parçalanmalarının vahim bir durum olduğu konusunda Müslümanları uyarır ve olası ayrılıklardan korunmaya çağırır:

Hep birlikte Allah'ın ipine sımsıkı sarılın ve dağılıp ayrılığa düşmeyin. Allah'ın size olan nimetlerini hatırlayın: Hani siz birbirinize düşman kişiler idiniz.

İslam, çeşitli vesilelerle kardeşlik üzerinde durur, Müslümanlar için kardeşliğin önemini vurgular. İslam kardeşliğe, Müslümanların birliği temelinde anlam yükler. Kardeşlik tesis edilmelidir ki ayrılığa düşülmesin der.

Müminlerin,
birbirlerini
sevmeye,
birbirlerine
acımada,
birbirlerini
korumada misali,
bir beden gibidir:
Nasıl ki bedeninin
herhangi bir
uzvu rahatsız
olsa, hastalansa,
cesedin diğer
uzuvları da
bundan muzdarip
olur, uykusuz
kalır, ateşler
içinde yanarsa,
bir mü'mine bir
dert, bir keder,
bir musibet
isabet ettiğinde
de, diğer bütün
mü'minler, onun
derdiyle dertlenir,
onun kederiyle
kederlenir, onun
musibetini
paylaşırlar.

niz de O, gönüllerinizi birleştirmiş ve O'nun nimeti sayesinde kardeşler olmuştunuz. Yine siz, bir ateş çukurunun tam kenarında iken oradan da sizi o kurtarmıştı. İşte Allah size ayetlerini böyle açıklar ki doğru yolu bulasınız. (Al-i İmran, 3/103) (Sonraki iki ayetle birlikte birliğin önemi vurgulanmaktadır.)

İslam, dinî temelde kardeşliğe o kadar büyük bir önem atfetmektedir ki dün düşmanın olan kimse Müslüman olduğu andan itibaren otomatikman kardeşin olmakta ve onunla artık yeni bir hukuksallık içinde ilişki kurman gerekmektedir:

Onlar bir mü'min hakkında ne ahid tanırırlar ne de andlaşma. Çünkü onlar saldırganların kendileridir.

(Fakat) tevbe eder, namaz kılar ve zekatı verilerse, artık onlar dinde kardeşinizdir (ihvânukum fî'd-din³⁶). Biz, bilen bir kavme ayetlerimizi böyle açıklarız. (Tevbe, 9/10-11)

Hiz. Peygamber, Müslümanların kardeşlik anlayış ve tutumunun anlamını şöyle belirtmektedir:

Müminlerin, birbirlerini sevmeye, birbirlerine acımada, birbirlerini korumada misali, bir beden gibidir: Nasıl ki bedeninin herhangi bir uzvu rahatsız olsa, hastalansa, cesedin diğer uzuvları da bundan muzdarip olur, uykusuz kalır, ateşler içinde yanarsa, bir mü'mine bir dert, bir keder, bir musibet isabet ettiğinde de, diğer bütün mü'minler, onun derdiyle dertlenir, onun kederiyle kederlenir, onun musibetini paylaşırlar. (Buhârî, Edeb, Bâb: 27; Müslim, Birr, 17/66)

Mü'minler birbirine bağlılıkta parçaları birbirini tamamlayan bina gibidir. (Tirmizi, Birr, 18)

Birbirinize haset etmeyin. Birbirinizi aldatmayın. Birbirinize dargın durmayın. Birbirinizden yüz çevirmeyin. Birbirinizin bitmek üzere olan pazarlığını bozmayınız. Ey Allah'ın kulları! Kardeş olunuz. Müslüman, Müslüman'ın kardeşidir. Ona zulmetmez, Onu yardımsız bırakmaz, Ona hor bakmaz. (Müslim)

Müslüman Müslüman'ın kardeşidir. Ona zulüm ve kötülük yapmaz, onu tehlikeye atmaz. Bir kimse kardeşinin bir ihtiyacını giderirse, Allah da onun bir ihtiyacını giderir. Kim bir Müslüman'ın bir sıkıntısını giderirse Allah da buna karşılık ondan kıyamet gününün sıkıntılarından birini giderir. Bir Müslüman, kardeşinin bir ayıbını örterse kıyamet günü Allah da onun bir ayıbını örter. (Müslim, Birr, 58)

Kendisi için sevdiğini kardeşi için de sevmeyen kimse mü'min olamaz. (Tağ, I/24)

Birbirinizle ilginizi kesmeyin. Birbirinize arka çevirmeyin, dargın durmayın. Birbirinize düşmanlık etmeyin, birbirinizi kıskanmayın. Ey Allah'ın kulları! Kardeş olun. Bir Müslümanın din kardeşine üç günden fazla dargın durması helal olmaz (Müslim, Birr ve Sıla, 23).

Muâhât: Kardeşleşme

Hicret'ten yaklaşık beş ay sonra Peygamberimizin isteğiyle yaklaşık 200 aile Ensar, 200 kadar Muhacir aileyle kardeşlik ahdi yapmıştır. Hiz. Mu-

hammed, Muhacirlerin, yeni şehre uyum problemlerini bu yolla aşmak istemiş ve aşmıştır da. Muâhâta göre her iki aile ortak çalışacak, kazançlarını paylaşacak ve birbirlerine mirasçı olacaklardır. Muhacirler, yeterince sosyalleşip uyum sağlar noktaya gelince, mirasçı olma şartı kaldırılmıştır.

Muâhât ile Müslümanlar, eşsiz bir birliktelik sağlamış, inanç ve gönül bağı ile birbirlerine kenetlenmiş ve kardeşlik temelinde yeni İslam toplumunu oluşturmuşlardır. Bu toplumda Muhacirlerin her şeyini Mekke'de bırakarak Medine'ye hicret etmesi ile ortaya çıkan ciddi ekonomik kriz kısa vadede kolaylıkla çözülmüştür. Yine kardeşleşme sayesinde asabiyet duygusu ile yıllardır birbirlerine kılıç çeken insanların kavmiyetçi anlayışları ortadan kaldırılmıştır.

Bu noktada Kur'an'da Ensar'ın muhacirleri bağışlarına basmasıyla ilgili ayetleri zikretmek faydalı olabilir:

Daha önceden Medine'yi yurt edinmiş ve gönüllerine imanı yerleştirmiş olanlar, kendilerine göç edip gelenleri severler ve onlara verilenler karşısında işlerinde bir kaygı duymazlar. Kendileri zaruret içinde bulunanlar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden (şuha nefsihi) korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir. (Haşr, 59/9)

Kardeşlik Bağlamında Müslümanların Mevcut Durumu

İslam'ın Müslümanlar arasında tesis edilmesini istediği ve İslam toplumu için olmazsa olmaz olarak gördüğü İslam kardeşliği yaklaşımı, İslam'ın temel kaynaklarında yukarıda belirtildiği şekilde yer almaktadır. Bu noktada şu hayati soruyu sormak gerekmektedir: Acaba Müslümanların bugünkü durumu, bu ayet ve hadisler açısından İslam'ın istediği kardeşlik yaklaşımıyla uyumakta mıdır? Bu soru etrafında konunun tartışılması lazım. Bu soruyla yüzleşmek gerekir.

Benim kanaatime göre konunun somut önerilere uzanabilmesi için uzaklara gitmek yerine her Müslüman kendi yaşadığı yer düzleminde konuya yaklaşmalıdır. İşte biz burada yaşıyoruz, bizim açımızdan kardeşlik konusunu sorgulamalıyız. Bununla yüzleşmekten kaçınılmamalıdır.

Bazı şeylerle yüzleşmekten korkulmamalıdır.

İslam'da kardeşliğin önüne hiçbir hesabın geçemeyeceği anlaşılmaktadır. Müslümanların kardeşliğine bu manada siyasi ve ideolojik yaklaşımlarla halel getirilemez. Müslümanların Müslümanları ötekileştirmesi İslam kardeşliği ve medeniyet anlayışına aykırıdır.

Kardeşlik, İslam toplumunun aslı bir özelliğidir. İslam toplumu için öyle hayati bir konudur ki onu kaldırdığınız veya hırpaladığınız, örselediğiniz zaman, toplum binasının parçalanması, yıkılıp çökmesi mukadderdir. İslam'ın ana metinleri olayı böyle ortaya getirmektedir. Kardeşlik bu derece önemlidir, Müslümanlar için. Öyle ise bu konunun tartışılması gerekiyor ya da tartışılmaması.

Ben burada Müslümanların karmaşıklığından ve dolayısıyla farklılaşmalarından bahsetmiyorum. Bu, gelineen noktada tüm toplumlar için kaçınılmaz bir durumdur. Önemli olan bu karmaşıklık ve farklılaşmalara rağmen kardeşlik temelinde ilişki kurmak, kardeşlik temelinde sorunlara yaklaşımdır.

*Muâhât ile
Müslümanlar,
eşsiz bir birliktelik
sağlamış, inanç
ve gönül bağı
ile birbirlerine
kenetlenmiş
ve kardeşlik
temelinde yeni
İslam toplumunu
oluşturmuşlardır.
Bu toplumda
Muhacirlerin her
şeyini Mekke'de
bırakarak
Medine'ye hicret
etmesi ile ortaya
çıkan ciddi
ekonomik kriz kısa
vadede kolaylıkla
çözülmüştür.
Yine kardeşleşme
sayesinde
asabiyet duygusu
ile yıllardır
birbirlerine kılıç
çeken insanların
kavmiyetçi
anlayışları
ortadan
kaldırılmıştır.*

Eğer mevcut
“sorun”u,
farklılaşma
temelinde izah
edersek, bir sorun
yok demektir.
Ama bir tefrika,
parçalanma
olarak görürsek,
o takdirde ciddi
bir sorunla
karşı karşıyayız
demektir.

Eğer mevcut “sorun”u, farklılaşma temelinde izah edersek, bir sorun yok demektir. Ama bir tefrika, parçalanma olarak görürsek, o takdirde ciddi bir sorunla karşı karşıyayız demektir.

Bu çerçevede burada, kardeşliğin kurumsal tesisinin sağlanması konusunda kafa yorulması gerektiği savunulmaktadır.

Mehmet Akif’in şu güzel ve anlamlı dizeleri, İslam kardeşliğinin önemi üzerine pek çok hususu ifade etmektedir.

**Girmeden tefrika bir millete, düşman giremez;
Toplu vurdukça yürekler, onu top sindiremez!**

Hani, milliyetin İslâm idi... Kavmiyet ne?
Sarılıp sımsıkı dursaydına milliyet!..
Arabın Türke, Lâzın Çerkese, yahut Kürde!
Müslümanlıkta “anâsır” mı olurmuş? Ne Gezer!
Fikri kavmiyeti tel’in ediyor Peygamber..
En büyük düşmanıdır, Rûh-i Nebi tefrikanın;
Adı batsın onu İslâma sokan kaltabanın!..
Şu senin âkıbetin, bin bu kadar yıl evvel,
Sana söylenmiş iken doğru mudur şimdi cedel?..
Artık ey milleti merhûme! Sabah oldu uyan!
Sana az geldi ezanlar, diye ötsün mü bu çan?..
Ne Araplık, ne de Türklük kalacak aç gözünü!
Dinle ey Peygamberi zışanın İlâhî sözünü..
Türk Arapsız yaşamaz! Kim ki “yaşar” der delidir!
Arabın, Türk ise hem sağ gözü, hem sağ elidir..
“Medeniyet!” size çoktan beridir dış biliyor..
Evvelâ parçalamak, sonra yutmak diliyor!..
Arnavutlar size ibret olacakken hâlâ,
Ne bu şûride siyaset ne bu Fâsid dâvâ!..
Görmüyor gittiği yanlış yolu, zannım çoğunuz!
Size rehberlik eden haydudu artık kovunuz!..

Yine şairin dizeleriyle:

**Tâ ezelden akrabayız biz bize:
Akrep olduk bakmaz olduk yüz yüze!...**

37- Said Nursî, Mektubat, ss. 253 (Uhuvvet Risalesi). Bu sözlerin devamında şöyle denilmektedir:

Şu hakikatin gayet çok vücuhundan altı veçhini beyan ederiz.

Birinci Vecih

Hakikat nazarında zulümdür.

Ey mü'mine kin ve adâvet besleyen insafsız adam! Nasıl ki, sen bir gemide veya bir hanede bulunsan, seninle beraber dokuz mâsum ile bir cânî var. O gemiyi gark ve o haneyi ihrak etmeye çalışan bir adamın ne derece zulmettiğini bilirsin. Ve zalimliğini, semâvâta iştîtarecek derecede bağırarak. Hattâ birtek mâsum, dokuz cânî olsa, yine o gemi hiçbir kanun-u adaletle batırılmaz.

Aynen öyle de, sen, bir hane-i Rabbâniye ve bir sefine-i İlâhiye olan bir mü'minin vücudunda, iman ve İslâmiyet ve komşuluk gibi, dokuz değil, belki yirmi sıfat-ı mâsume varken, sana muzır olan ve hoşuna gitmeyen bir cânî sıfatı yüzünden ona kin ve adâvet bağlamakla o hane-i mânevîye-i vücudun mânen gark ve ihrakına, tahrip ve batmasına teşebbüs veya arzu etmen, onun gibi şeni ve gaddar bir zulümdür.

İkinci Vecih

Hem hikmet nazarında dahi zulümdür. Zira malûmdur ki, adâvet ve muhabbet, nur ve zulmet gibi zıttırlar.

İslam, kardeşliğini zedeleyecek tutum ve davranışlardan kaçınmaya, kardeşliğe aykırı olan nifaka, tarafgirlik ve ayrımcılığa şiddetle karşı çıkar. “Mü’minlerde nifak ve şikak, kin ve adâvete sebebiyet veren tarafgirlik ve inat ve haset, hakikatçe ve hikmetçe ve insaniyet-i kübrâ olan İslâmiyetçe ve hayat-ı şahsiyece ve hayat-ı içtimaiyece ve hayat-ı mâneviyece çirkin ve merduttur, muzır ve zulümdür ve hayat-ı beşeriye için zehirdir.”³⁷

İkisi, mânâ-yı hakikisinde olarak beraber cem olamazlar.

Eğer muhabbet, kendi esbabının rûhaniyetine göre bir kalbde hakiki bulunsa, o vakit adâvet mecazi olur, acımak suretine inkılâp eder. Evet, mü’min, kardeşini sever ve sevmeli. Fakat fenalığı için yalnız acır. Tahakküm-le değil, belki lütufla ıslahına çalışır. Onun için, nass-ı hadisle, “Üç günden fazla mü’min mü’mine küsüp kat-ı mukâleme etmeyecek.”

Eğer esbab-ı adâvet galebe çalır, adâvet, hakikatiyle bir kalbde bulunsa, o vakit muhabbet mecazi olur, tasannu ve temellük suretine girer.

Ey insafsız adam! Şimdi bak ki, mü’min kardeşine kin ve adâvet ne kadar zulümdür. Çünkü, nasıl ki sen âdi, küçük taşları Kâbe’den daha ehemmiyeti ve Cebel-i Uhud’dan daha büyük desen, çirkin bir akılsızlık edersin. Aynen öyle de, Kâbe hürmetinde olan iman ve Cebel-i Uhud azametinde olan İslâmiyet gibi çok evsâf-ı İslâmiye muhabbeti ve ittifakı istediği hâlde, mü’mine karşı adâvete sebebiyet veren ve âdi taşlar hükmünde olan bazı kusurâtı iman ve İslâmiyete tercih etmek, o derece insafsızlık ve akılsızlık ve pek büyük bir zulüm olduğunu, aklın varsa anlarsın.

Evet, tevhid-i imanı, elbette tevhid-i kulübü ister. Ve vahdet-i itikad dahi, vahdet-i içtimaiyeyi iktiza eder.

Evet, inkâr edemezsin ki, sen bir adamla beraber bir taburda bulunmakla, o adama karşı dostâne bir rabıta anlarsın; ve bir kumandanın emri altında beraber bulunduğunuzdan, arkadaşâne bir alâka telâkki edersin. Ve bir memlekette beraber bulunmakla, uhuvvetkârâne bir münasebet hissedersin. Halbuki, imanın verdiği nur ve şuurla ve sana gösterdiği ve bildirdiği esmâ-i İlahiye adedince vahdet alâkaları ve ittifak rabitaları ve uhuvvet münasebetleri var.

Meselâ, her ikimizin Hâlıkınız bir, Mâlikiniz bir, Mâbudunuz bir, Râzıkınız bir-bir, bir, bine kadar bir, bir.

Hem Peygamberiniz bir, dininiz bir, kbleniz bir-bir, bir, yüze kadar bir, bir.

Sonra köyünüz bir, devletiniz bir, memleketiniz bir -ona kadar bir, bir.

Bu kadar bir birler vahdet ve tevhidi, vıfak ve ittifakı, muhabbet ve uhuvveti iktiza ettiği ve kâinatı ve küreleri birbirine bağlayacak mânevi zincirler bulundukları hâlde, şikak ve nifaka, kin ve adâvete sebebiyet veren örümcek ağı gibi ehemmiyetsiz ve sebatsız şeyleri tercih edip mü’mine karşı hakiki adâvet etmek ve kin bağlamak, ne kadar o rabıta-i vahdete bir hürmetsizlik ve o esbab-ı muhabbete karşı bir istihfaf ve o münasebât-ı uhuvvete karşı ne derece bir zulüm ve itisaf olduğunu, kalbin ölmemişe, aklın sönmemişe anlarsın.

Üçüncü Vecih

Adalet-i mahzâyı ifade eden **وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ** sırrına göre, bir mü’minde bulunan cânî bir sıfat yüzünden, sair mâsum sıfatlarını mahkum etmek nûkmünde olan adâvet ve kin bağlamak, ne derece hadsiz bir zulüm olduğunu; ve bahusus bir mü’minin fena bir sıfatından darılıp, küsüp, o mü’minin akrabasına adâvetini teşmil etmek, **إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنُفٌ** şığa-mübâlâğa ile gayet azim bir zulüm ettiğini, hakikat ve şeriat ve hikmet-i İslâmiye sana ihtâr ettiği hâlde, nasıl kendini haklı bulursun, “Benim hakkım var” dersin?

Hakikat nazarında sebeb-i adâvet ve şer olan fenalıklar, şer ve toprak gibi kesiftir; başkasına sirayet ve in’ikâs etmemek gerekir. Başkası ondan ders alıp şer işlese, o başka meseledir. Muhabbetin esbabı olan iyilikler, muhabbet gibi nurdur; sirayet ve in’ikâs etmek, şer’idir. Ve onandır ki, “Dostun dostu dosttur” sözü durub-u emsal sırasına geçmiştir. Hem onun içindir ki, “Bir göz hatırı için çok gözler sevilir” sözü umumun lisasında gezer.

İşte ey insafsız adam! Hakikat böyle gördüğü hâlde, sevmediğin bir adamın sevimli, mâsum bir kardeşine ve taallûkatına adâvet etmek ne kadar hilâf-ı hakikat olduğunu, hakikatbîn isen anlarsın.

Dördüncü Vecih

Hayat-ı şahsiye nazarında dahi zulümdür. Şu Dördüncü Vecihin esası olarak birkaç düsturu dinle:

Birincisi: Sen mesleğini ve efkârını hak bildiğin vakit, “Mesleğim haktır veya daha güzeldir” demeye hakkın var. Fakat “Yalnız hak benim mesleğimdir” demeye hakkın yoktur. **وَعَنِ الرِّضَاعِ كُلُّ عَيْبٍ كَابِلَةٌ وَلَكِنْ عَنِ الشَّحْطِ يُدْبَى الْمَسْئُورُ** sırrınca, insafsız nazarın ve düşkün fikrin hakem olamaz, başkasının mesleğini butian ile mahkûm edemez.

İkinci düstur: Senin üzerine haktır ki, her söylediğin hak olsun. Fakat her hakkı söylemeye senin hakkın yoktur. Her dediğin doğru olmalı; fakat her doğruyu demek doğru değildir. Zira senin gibi niyeti hâlis olmayan bir adam, nasihati bazen damara dokundurur, aksülâmel yapar.

Üçüncü Düstur: Adâvet etmek istersen, kalbindeki adâvete adâvet et, onun ref’ine çalış. Hem en ziyade sana zarar veren nefs-i emmârene ve hevâ-i nefseine adâvet et, ıslahına çalış. O muzır nefsin hatırı için mü’minlere adâvet etme. Eğer düşmanlık etmek istersen, kâfirler, zındıklar çoktur; onlara adâvet et. Evet, nasıl ki muhabbet sıfatı muhabbete lâyıktır. Öyle de, adâvet hasleti, her şeyden evvel kendisi adâvete lâyıktır.

Eğer hasmını mağlûp etmek istersen, fenalığına karşı iyilikle mukabele et. Çünkü, eğer fenalıkla mukabele edersen, husumet teyayüd eder. Zâhiren mağlûp bile olsa, kalben kin bağlar, adâveti idame eder. Eğer iyilikle mukabele etsen, nedâmet eder, sana dost olur. **وَإِنَّا أَنْتَ أَكْرَبُ الْكَرِيمِ مَلَكُهُ** idâ’atâ hükümünce, mü’minin şe’ni, kerim olmaları. Senin ikramınla sana musahhar olur. Zâhiren leim bile olsa, iman cihetinde kerimdir. Evet, fena bir adama “İyisin, iyisin” desen iyileşmesi ve iyi adama “Fenasın, fenasın” desen fenalaşması çok vuku bulur. Öyleyse, **وَأَمَّا رُوِيَ بِاللَّغْوِ مَرُوءًا كَرَامًا** ve **وَأَن تَعْتَوُوا تَصْغُرُوا وَتَغَرُّوا فَافْعَلُوا غَيْرَ رَجِيمٍ** gibî desâtir-i kudsiye-i Kur’âniyeye kulak ver. Saadet ve selâmet ondadır. (Said Nursi, Mektubat, ss. 253-256.)

“Mü’minlerde
nifak ve şikak,
kin ve adâvete
sebebiyet veren
tarafgirlik ve inat
ve haset, hakikatçe
ve hikmetçe
ve insaniyet-i
kübrâ olan
İslâmiyetçe ve
hayat-ı şahsiyece
ve hayat-ı
içtimaiyece
ve hayat-ı
mâneviyece çirkin
ve merduttur,
muzır ve
zulümdür ve
hayat-ı beşeriye
için zehirdir.”

İslam
medeniyetinin
Batı
medeniyetinden
en temel farkı
belki de kardeşlik
noktasında
ortaya çıkar;
Bu bağlamda
“Kâfirlerin
medeniyetiyle
mü'minlerin
medeniyeti
arasında önemli
farklılıklar vardır:

Birincisi,
medeniyet libasını
giymiş korkunç
bir vahşettir.
Zahiri parlıyor,
bâtını da yakıyor.
Dış süs, içi pis;
sureti me'nus,
sîreti mâkûs bir
şeytandır.
İkincisi, bâtnı
nur, zahiri
rahmet; içi
muhabbet, dışı
uhuvvet; sureti
muâvenet, sîreti
şefkat, câzibedar
bir melektir.

Günümüzde Müslüman ülkeler, uluslararası bir İslam kardeşliği sosyolojisi ve siyaseti inşa etmek zorundadırlar. Küreselleşme sürecinde başka bir çıkar yol gözükmemektedir.

Kıtalar ve uluslararası sınırların çizilmesi ve belirlenmesinde Batılıların, Avrupalıların büyük rolünün olduğu bilinmektedir. Avrupalılar kendi zihniyet yapıları temelinde sınırları belirlediler ve bütün dünyaya dayattılar. Aynı durum örneğin Afrika kıtası ve Kuzey Afrika için de geçerlidir. Melville Herskovits'in (1893-1963) Afrika'nın sınırlarının coğrafi açıdan yapay olarak meydana getirildiğine dair tezi yabana atılacak bir tez değildir. Ona göre Afrika Batılılar tarafından ayrı bir toprak parçası olarak düşünülmüş ve bugünkü hali yine Batılı harita çizimcileri tarafından dayatılarak çizilmiş, bugüne kadar da öyle kabul ettirilmiştir.³⁸ Süveyş Kanalıyla Kızıl denizin batı yakasından ötesinin Afrika'yı oluşturduğunu ve doğu yakasında kalan Arap Yarmadasını ise Afrika'ya en yakın kara parçası olmasına ve sınırlarının büyük bir bölümünün Afrika'yla paylaşmasına rağmen Arap Yarmadasının Afrika'ya dahil edilmemesi gerektiğine karar verenler Avrupalılardır. Tarihin belli bir döneminde kültürel açıdan İslam ve Arap dili paramparça edilen Afrika'yı birleştirmeye teşebbüs etmişti. Peki Afrika'yı yeniden birleştirme çabasını engelleyen şey, ne idi? Bu Avrupa'nın gücü ve Avrupalıların haritacılık biliminde ve harita çiziminde sahip oldukları üstünlükle izah edilebilir. İşte bu güç, Afrika kıtasının İran Körfezinde değil de Kızıl denizde sona ermesine karar veren ve Arap Yarmadasını İran'dan ayıran güçtü. Dolayısıyla Afrika kıtasına ait olmadıklarına karar veren Suudi Arabistan veya başka bir ülke değildi. Bu kararı Afrikalılar vermemiştir.³⁹

İslam medeniyetinin Batı medeniyetinden en temel farkı belki de kardeşlik noktasında ortaya çıkar; Bu bağlamda “Kâfirlerin medeniyetiyle mü'minlerin medeniyeti arasında önemli farklılıklar vardır:

Birincisi, medeniyet libasını giymiş korkunç bir vahşettir. Zahiri parlıyor, bâtnı da yakıyor. Dış süs, içi pis; sureti me'nus, sîreti mâkûs bir şeytandır. İkincisi, bâtnı nur, zahiri rahmet; içi muhabbet, dışı uhuvvet; sureti muâvenet, sîreti şefkat, câzibedar bir melektir.

Evet, mü'min olan kimse, iman ve tevhid iktizâsıyla, kâinata bir mehd-i uhuvvet nazarıyla baktığı gibi; bütün mahlûkatı, bilhassa insanları, bilhassa İslâmları birbiriyle bağlayan ip de, ancak uhuvvettir. Çünkü, imân bütün mü'minleri bir babanın cenah-ı şefkati altında yaşayan kardeşler gibi kardeş addediyor.

Küfür ise, öyle bir burudettir ki, kardeşleri bile kardeşlikten çıkarır. Ve bütün eşyada bir nevi ecnebilik tohumunu ekiyor. Ve Her şeyi Her şeye düşman yapıyor.

Evet, hamiyet-i milliyelerinde bir uhuvvet varsa da, muvakkattir. Ve ezeli, ebedi iftirak ve fırakla muttasıl ve mahduttur. Ama kâfirlerin medeniyetinde görülen mehâsin ve yüksek terakkiyât-ı sanayi-bunlar tamamen medeniyet-i İslâmiyeden, Kur'an'ın irşâdâtından, edyân-ı semâviyeden in'ikâs

38- Herskovits Melville (). "Does Africa exist", Symposium on Africa, Wellesley College, Wellesley, Massachusetts 1960, s. 15; Ali Mazrui, Afrikalılar, Çev. Yusuf Kaplan, İstanbul: İnsan, s. 106.

39- Mazrui, Afrikalılar, ss. 107-108.

ve ictibas edildiđi, Lemaat ile Sünihat eserlerimde istenildiđi gibi izah ve ispat edilmiştir.

رَاجِعُهُمَا تَرَى أَمْرًا عَظِيمًا غَفَلَ عَنْهُ النَّاسُ
(...) ⁴⁰

İslam Medeniyetinde Kardeşlik, Yardımlaşma ve Dayanışma

İslam medeniyetinde asli unsur olan kardeşliğin bir gereği olarak Müslümanların yardımlaşma ve dayanışma içinde olmaları gerekmektedir.

Huzurlu ve mutlu toplum sevgi toplumdur. Sevgi toplumunda *kardeşlik* esastır. İnsanları kardeş görmek, onlara yakın davranmak, samimi davranmak, ayrımcılık yapmamak gerekir. Kardeşlik toplumunda hangi ırktan, hangi bölgeden, hangi mezhepten, hangi dil ve renkten olursa olsun insanlar birbirlerine sevgi temelinde eşit bakarlar. Peygamberimizin en çok üzerinde durduğu hususlardan biridir bu. Birbirimizi asla ayrı gayrı görmemeliyiz. Birbirimize karşı asla öfkeyle hareket etmemeliyiz. Birbirimizi kardeş bilmeli, sevmeli, saymalıyız. Biri bize karşı kötü davrandığında, biz de ona kötülükle karşılık vermemeli, bilakis onu düzeltmeye çalışmalıyız. Bize bir ayrımcılık yapıldığında, biz de onun intikamını almak, onun acısını çıkarmak için bir başkasına ayrımcılık yapmamalıyız.

Sevginin hakim olduğu toplumda intikam olmaz. Yanlışlar, bozukluklar, kötülükler düzeltilmeye çalışılır. İntikam duygusu, sevgi toplumunun düşmanıdır. İntikam, barış bozar, kan davasına götürür. Kan davası ise Peygamberimizin “ayaklarımın altında” diyerek ortadan kaldırdığı cahiliye adetidir. Müslümanlar bu adeti yaşayamaz, yaşatamaz. Böyle kötü bir adete sebep olacak kin, garaz ve intikam gibi sevgi karşıtı duygulardan kurtulmak, uzak durmak gerekir. Sevgi toplumunu inşa edebilmek, yeniden kurabilmek için bu şarttır.

Sevginin hakim olduğu toplumda korku değil, güven esastır. İnsanlar birbirlerine sevgiyle, güvenle yaklaşır. Sevgi toplumunda Müslümanlar, Peygamberimizin “Müslüman, Müslümanların dili ve elinden salim olduğu, emin olduğu kişidir” kutlu sözünde vurguladığı gibi birbirlerine güvenle yaklaşır. Birbirlerinden korkmaz, tersine birbirlerini sever ve birbirlerine güven duyarlar. Korku, sevginin önündeki en büyük engeldir. Korkunun egemen olduğu toplumda sevginin yeşermesi, insanların birbirlerine güzellekle yaklaşması mümkün olmaz. O halde ilişkilerde korkuyu değil, güven ve sevgiyi esas almak gerekir.

Sevginin esas olduğu toplumda büyükler küçüklere sevgiyle yaklaşır, aileler çocuklarını çiçekler, güller gibi yetiştirirler. Onların kendilerinin geleceği olduğunun bilincinde hareket ederek onları bağrılarına basar, onların değerlerimize göre yetişmeleri için çalışır. Onlara sert ve kaba davranmaz, şiddet uygulamaz, onları dövmezler. Peygamberimiz çocuklara o kadar önem verirdi ki onları insan olarak görür, “adam” yerine koyardı. Çünkü çocuklar, aslında toplumun ta kendisiydi, her şeyiydi. Bu nedenle çocuklarımıza sahip çıkmalı, tüm zorluklara, bütün ihtiyaçlara, bütün yoksulluklara rağmen onları ailelerimizden koparmamalı, yarınlara hazırlamalıyız. Onları canla başla korumalıyız. Gözümüzün nuru çocuklarımıza sahip çıkmazsak bilelim ki toplumumuza sa-

Sevginin hakim
olduğu toplumda
intikam olmaz.
Yanlışlar,
bozukluklar,
kötülükler
düzeltilmeye
çalışılır. İntikam
duygusu, sevgi
toplumunun
düşmanıdır.
İntikam, barış
bozar, kan
davasına götürür.
Kan davası ise
Peygamberimizin
“ayaklarımın
altında” diyerek
ortadan kaldırdığı
cahiliye adetidir.
Müslümanlar bu
adeti yaşayamaz,
yaşatamaz.

40- Said Nursi, *Mesnevi-i Nuriye*, s. 77 (<http://risaleinurenstitusu.org/index.asp?Section= Kulliyat &Book=MesneviiNuriye&Page=77>).

Dayanışma
içindeki
toplum öyle bir
toplumdur ki,
onun üyeleri,
Peygamberimizin
istediği gibi
sürekli çalışır,
ama bencilce
duygularına
teslim olup
insanlara,
kardeşlerine, aynı
havayı birlikte
teneffüs ettiği
diğer insanlara
karşı yabancı
kalmaz, onlara
kendilerini
yabancılaştırmaz,
onlara
gerektiğinde
yardımdan, her
tür türlü maddi ve
manevi destekten
kaçınmazlar.

hip çıkmıyoruz demektir; çocuklarımızın ihmali, toplumun ihmali demektir.

Peygamberimizin (sav) örnek davranışlarında öne çıkan en temel noktalardan biri, *dayanışmadır*. Dayanışma, Peygamberimizin örnek toplumunda bize sunduğu en önemli, en hayati noktalardandır. Dayanışma, sevgi ve kardeşliği tamamlayan bir husustur. Dayanışma, bir bakıma sevginin göstergesi, ispatı ve pratiğidir. Peygamberimizin arzu ettiği toplum *dayanışma toplumdur*, dayanışmacı toplumdur. Dayanışma toplumunda fedakârlık, özveri, ferağat, isar, yardımlaşma esastır. Sevgi ve dayanışma toplumunda fedakârlık, olmazsa olmazdır. Sevgi ve dayanışma toplumunda özveri ve yardımlaşma temeldir. Dayanışma toplumunda insanlar birbirlerini kollarlar, gözetirler, ihtiyaç içinde olanların ihtiyaçlarını karşılarlar. Dayanışmanın hakim olduğu erdemli toplumda, zengin-fakir, üst-alt ayrımcılıklarına başvurmaksızın durumu iyi olanlar iyi olmayanlara yardım elini uzatırlar. Bunu da severek yaparlar. Evet, gerçekten dayanışmanın hakim olduğu toplumda özveri esastır. Müslüman birlikte yaşadığı insanlara karşı özverili olur; ferağat ve isar ilkesiyle hareket ederek kardeşini kendisine önceler, hiç olmazsa sevgili Peygamberimizin dediği gibi kendisi için istediğini başkası için de ister.

Dayanışma temelinde kurulan toplumda *çalışmak, çalışkan olmak, üretmek*, onsuз olmaz bir şarttır. Çalışıp didinmeden, üretmeden dayanışmacı bir toplum olamaz. Tembel bir toplumun dayanışma ruhu ve pratiğine sahip olması düşünülemez. Dayanışma halinde olmak için toplumun bütün fertlerinin ellerinden gelen her şeyi yapması, üretmeye çalışması, gayret içinde olması gerekir. Emek harcamak, dayanışmacı bir toplumun temel düsturudur. Oturmak, var olanla yetinmek, Peygamberimizin örnek dayanışmacı toplumunun bireylerinin yaptığı bir şey değildir. Peygamberimiz Müslümanların hep çalışmasını istemiştir, dilencileri dahi dilencililiği bırakmaya ve iş yapmaya, örneğin ticaretle uğraşmaya teşvik etmiştir.

Dayanışma içindeki toplum öyle bir toplumdur ki, onun üyeleri, Peygamberimizin istediği gibi sürekli çalışır, ama bencilce duygularına teslim olup insanlara, kardeşlerine, aynı havayı birlikte teneffüs ettiği diğer insanlara karşı yabancı kalmaz, onlara kendilerini yabancılaştırmaz, onlara gerektiğinde yardımdan, her türlü maddi ve manevi destekten kaçınmazlar. İhtiyaç sahiplerine el uzatırlar. Fakire yedirir, içirir, onların dertleriyle dertlenir, keder ve sevinçlerini paylaşırlar. Peygamberimizin (sav) buyurduğu gibi “Müslümanın en hayırlı ameli, yedirmek ve tanıdığına da tanımadığına da selam vermektir” düsturunu esas alarak toplumumuzda dayanışmayı temin etmek durumundayız. Herkesin karınca kaderince, gücü yettiği ölçüde dayanışma ruhuyla bir diğerine yaklaştığı bir toplumda çaresizliğin, çözümsüzlüğün, zafiyetin, huzursuzluğun olması mümkün değildir.

Sevgi ve dayanışmanın egemen olduğu toplumda *paylaşmak* esastır. Paylaşmanın esas olduğu dayanışma toplumunda insanların birbirlerine karşı *haset* etmeleri doğru görülmez. Dayanışmacı paylaşım toplumunda haset, kabul edilebilir bir şey değildir. Çünkü haset sevgiyi, dayanışmayı, fedakârlığı, özveriyi, toplumu ayakta tutan bu temel dinamikleri ortadan kaldırır. Kaldı ki çalışıp üretmenin hakim olduğu bir toplumda insanların birbirlerine kötü bakmaya, birbirleriyle uğraşmaya, birbirlerine haset etmeye de pek vakitleri olmaz. Çalışan insanlar, insan olmanın kıymetini daha iyi anlarlar; insan kıymetini çok iyi bilirler. O nedenle çalışan ve çalışkan toplumda ister istemez dayanışma hakim olur.

Dayanışma ve üretimi esas alan toplumun yetişkinleri, *çocuklarına* sahip çıkarlar; zira bilirler ki çocuklar toplumun geleceğidir, hatta dünü, bugünü ve yarınıdır. Dolayısıyla dayanışma toplumunda çocuklar, sokakların acımasız kollarına teslim edilmez. Dayanışma toplumunun bireyleri, çocuklarını sınıksız sarar ve sokaklara göndermez, onların küçük yaşlarda kötülüklerle yüz yüze gelecekleri, istismarlara maruz kalacakları sokakların çocukları haline gelmelerine izin vermez. Esasen dayanışmacı insanların oluşturduğu toplumda böyle bir şeyin olmasına da imkan yoktur. Dayanışma, yetişkinlerin çocuklarına sahip çıkmasını ve onları değerlere bağlı, eğitimlerini yapan insanlar olması için çalışmalarını sağlar. Dayanışma toplumunda yetişkinler, çocukları geleceğin toplumunu inşa edecek insanlar, “adamlar” olarak yetiştirmenin gayreti içinde olurlar.

Dayanışma toplumunda belki de en önemlisi *birlik* hakim olur. Dayanışmanın egemen olduğu toplumda bütünleşme her şeyden önce gelir. Orada “birlikten kuvvet doğar” ilkesince insanların kucaklaşmaları, sarılmaları, iyilikte, güzellikte birbirlerine sahip çıkmaları, kenetlenmeleri, birbirlerini desteklemeleri esastır.

Bizim tarihimiz, sevgi, dayanışma ve paylaşmanın hakim olduğu toplumun tarihidir. Toplumumuzu ayakta tutan bu temel değerleri ikame etmek, korumak ve devam ettirmek, hepimizin sorumluluğundadır. Geleceğimiz olan çocuklarımızı, genç kuşaklarımızı bu değerleri koruma ve devam ettirme sorumluluğuna sahip çıkma bilinciyle yetiştirmemiz de, aynı şekilde bizim görev ve sorumluluklarımız arasında en başta gelenlerdendir. Bu görev ve sorumluluklarımızın gereğini yerine getirdiğimiz zaman, toplum olarak huzurlu, sağlıklı, dayanıklı ve mutlu olacağımız kesindir.

Bu noktada, İslam’ın medeniyet tasavvurundaki kardeşlik yaklaşımı, Batı medeniyetiyle karşılaştırıldığında daha iyi anlaşılabilir:

Nev-i beşere rahmet olan Kur’ân, ancak umurun, lâakal ekseriyetin saadetini tazammun eden bir medeniyeti kabul eder. Medeniyet-i hazıra, beş menfi esas üzerine teessüs etmiştir:

Nokta-i istinadı kuvvettir. O ise, şe’ni tecavüzdür.

Hedef-i kastı menfaattir. O ise, şe’ni tezâhumdur.

Hayatta düsturu cidaldir. O ise, şe’ni tenâzudur.

Kitleler mâbeynindeki rabıtası, âhari yutmakla beslenen unsuriyet ve menfi milliyettir. O ise, şe’ni müthiş tesâdümdür.

Cazibedar hizmeti, hevâ ve hevesi teşci ve arzularını tatmindir. O hevâ ise, insanın mesh-i mânevisine sebeptir.

Şeriat-ı Ahmediyenin (a.s.m.) tazammun ettiği ve emrettiği medeniyet ise:

Nokta-i istinadı, kuvvete bedel, haktır ki, şe’ni adalet ve tevâzüdür.

Hedefi de, menfaat yerine fazilettir ki, şe’ni muhabbet ve tecâzüptür.

Cibetü’l-vahdet de, unsuriyet ve milliyet yerine, rabıta-i dinî ve vatani ve sınıfidir ki, şe’ni samimi uhuvvet ve müsalemet ve haricin tecavüzüne karşı yalnız tedâfüdür.

Hayatta, düstur-u cidal yerine düstur-u teâvüdüdür ki, şe’ni itibad ve tesanüttür.

Hevâ yerine hüdâdır ki, şe’ni insaniyeten terakki ve ruhen tekâmüldür.

*Mevcudiyetimizin hâmisi olan İslâmiyetten elini gevşetme, dört elle sarıl. Yoksa mahvolursun.*⁴¹

Dayanışma toplumunda belki de en önemlisi birlik hakim olur. Dayanışmanın egemen olduğu toplumda bütünleşme her şeyden önce gelir. Orada “birlikten kuvvet doğar” ilkesince insanların kucaklaşmaları, sarılmaları, iyilikte, güzellikte birbirlerine sahip çıkmaları, kenetlenmeleri, birbirlerini desteklemeleri esastır.

*Ey iman edenler!
Eğer küfrü imana
tercih ederlerse,
babalarınızı ve
kardeşlerinizi bile
dost edinmeyin.
İçinizden kim
onları dost
edinirse, işte
onlar, zalimlerin
ta kendileridir.*

Sonuç ve Öneriler

Sonuç olarak İslam'ın ana kaynaklarına göre İslam dini medeniyetinde kardeşlik en temel unsurlardan biridir. Kardeşlik, İslam medeniyetinin çimentosudur. Müslüman toplumun aktörlerini bilinçli olarak bir arada tutan ve İslam medeniyetini diğerlerinden ayrı kılan en temel parametrelerden biri, kardeşliktir. Kardeşlik, İslam medeniyetinin öyle asli bir unsurdur ki, Kur'an, kardeşliği inanç temelli ele alarak Müslümanların kardeşliğinin önüne hiçbir şeyin geçmemesini amaçlamaktadır. Şu ayetlerde buna işaret vardır:

Allah'a ve ahiret gününe iman eden hiçbir topluluğun, babaları, oğulları, kardeşleri yahut kendi soy-soyları olsalar bile, Allah'a ve peygamberine düşman olan kimselere sevgi beslediğini göremezsin. İşte Allah onların kalplerine imanı yazmış ve onları kendi katından bir ruh ile desteklemiştir. Onları, içlerinden ırmaklar akan ve içlerinde ebedi kalacakları cennetlere sokacaktır. Allah onlardan razı olmuş, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır. İşte onlar, Allah'ın tarafında olanlardır. İyi bilin ki, Allah'ın tarafında olanlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir (el-Mücadele, 58/22).

Ey iman edenler! Eğer küfrü imana tercih ederlerse, babalarınızı ve kardeşlerinizi bile dost edinmeyin. İçinizden kim onları dost edinirse, işte onlar, zalimlerin ta kendileridir (et-Tevebe, 9/23).

İslam, kardeşliği Müslümanlar açısından böyle tanımlarken, İslam medeniyeti içinde yer alan İslam dışı unsurlara karşı hak ve adalet temelinde davranılması ve onlarla ilgili insani düzenlemeler yapılmasını istemektedir. Bu iki temelde tesis edilen İslam kardeşlik medeniyetinde, tevhide aykırı sosyal yapının oluşmasının, toplumun parçalanmasının ve böylece kaos, anarşi ve huzursuzluğun önüne geçilmesi hedeflenmiştir. "Cihetü'l-vahdet de, unsuriyet ve milliyet yerine, rabıta-i dinî ve vatanî ve sınıfidir ki, şe'ni samimî uhuvvet ve müsâlemet ve haricin tecavüzüne karşı yalnız tedâfüdür."

Özet

İslam'ın medeniyet tasavvurunda, insan merkezlilik ve evrensellik dikkati çekmektedir. İslam medeniyetinin bu iki özelliği kapsamında kardeşliğin ayrı bir yeri vardır. İslam kardeşliğinin tarihi ve sosyolojik boyutlarına bakıldığında bunu görmek mümkündür. İslam medeniyetini İslam'ın kardeşlik anlayışından ayrı düşünmek, hem İslam kardeşliğini hem de İslam medeniyetini yanlış ve eksik anlamaya götürür. İslam'ın medeniyet tasavvurunda önemli bir yeri olan kardeşlik, İslam medeniyetinde hakim anlayışın çatışma değil, barış olduğunun göstergesidir. Bu çalışmada İslam'da medeniyet tasavvuru ve kardeşlik anlayışı anlaşılmaya çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler:

İslam, medeniyet, kardeşlik, İslam kardeşliği, barış, dayanışma.

Abstract

In Islamic vision of civilization anthropocentrism and universalism are remarkable. Within the framework of these two properties of Islamic civilization brotherhood has a special place, which is evident to observe when looking at the historical and sociological dimensions of Islamic brotherhood. Thinking of Islamic civilization separately from Islamic brotherhood would lead us to a wrong and defective understanding of both concepts. Brotherhood having an important place in Islamic civilization indicates that the prevailing understanding in Islamic civilization is peace rather than conflict. In this study we try to comprehend the ideas of civilization and brotherhood in Islam.

Key Words: Islam, civilization, brotherhood, Islamic brotherhood, peace, cooperation

